

OSMANLI DÖNEMİ UŞAK MEKTEPLERİ

Erdoğan SOLAK*

Mekteps in Uşak During Ottoman era

Mektep is a word that means “place where writing is learnt by moslem children. In fact mekteps were places” where Quran is taught. Because, all moslem children leran Quran first. In Ottoman Turkey, this kind of schools were called “Sıbyan Mektepleri” and were assumed as the first step of the education. Ottomans took thil institution from Seljuk Turks and from other Islamic states . This paper is focused on these schools during Ottoman Era in Uşak.

Keywords: Ottoman Education, Mektep, İslamic school, historical education.

I. Sıbyan – İptidai Mektepleri

Mektep kelimesi, “yazı yazmanın öğrenildiği yer” anlamına gelmekte olup, Müslümanlarca bir çocuğun ilk önce Kur’an öğrenmesi gerektiğinden dolayı gerçekte “Kur’an öğrenilen yer” manasında kullanılmaktadır¹. Osmanlı Türkiye’sinde bu tip mekteplere “Sıbyan Mektebi” denilirdi.

Osmanlılar, Selçuklularda ve diğer İslâm ülkelerindeki mektep ve küttaap denen ilköğretim düzeyindeki okulları alarak², okuma-yazmanın ilk basamağını teşkil eden okulları vücuda getirmişlerdir. Devletin eğitim-öğretim sisteminde önemli bir yeri oluşturan sıbyan mektepleri, hemen hemen şehirlerin her mahallesinde, kaza, nâhiye ve köylere varıncaya kadar bir çok alanda açılmıştır³. Sıbyan mektepleri, okuma çağına gelen 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların devam ettikleri yerler⁴ olup, vakfiyelerde “Dârü’t-Talim”, “Mektep”, “Mektephâne”, Muallimhâne” şeklinde geçer⁵. Halk arasında ise genellikle her

* Dİ . AKU. Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Bölümü

¹ L. Burunot. “Mektep” *İslam Ansiklopedisi* (Kısaca İ.A.). C. VII. Millî Eğitim Basımevı. İstanbul. 1978 . s 652

² Yahya Akyuz. *Türk Eğitim Tarihi*. (4 baskı). Kültür Koleji Yayınları 2. İstanbul 1993 . s 72

³ Cahid Baltacı. *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası. İstanbul. 1993. s 18-19

⁴ A mlf . “XV-XVI Asır Osmanlı Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”. *Diyanet Dergisi*. S. 1. Ankara. 1976 . s 18.

⁵ Osman Ergin. *Türkiye Maarif Tarihi*, C III-IV. Eser Matbaası. İstanbul. 1977. s 83. Akyuz. *age* , s 72.

mahallede bir tane bulunduğu için, “Mahalle mektebi” ve çoğu taştan inşa edildiği için “Taşmektep” denilirdi⁶. Bu mekteplerin çoğu cami veya mescitlerin yanına yapılırdı⁷. Eğitim-öğretim; “Alfabe”, “Yazı”, “Okuma”, “Kur’ân-ı Kerim” ve “Âmâl-i erbaa” denilen dört işlemin öğretilmesinden ibaretti⁸. Derslere Kur’an okutularak başlanırdı, yani ilk ders programı bu idi⁹. Öğretmenine “Muallim”, yardımcısına “Kalfa”, öğrencilere de “Talebe” denilmekte olup mektebin vakfiyesinde bunların alacakları yevmiyeler belirtilirdi¹⁰.

Sıbyan mekteplerini, devlet adamları ya da geliri yüksek olan vatandaşlar, vakıf yoluyla kurarlar ve tüm harcamalar vakıf geliriyle karşılanırdı. Mektepler, bu vakıflarda konulmuş olan şartlara göre idare edilirdi. Köylerde ve mahallelerde halkın katkılarıyla yapılan mekteplerde öğretmenin ücreti veliler tarafından ödenir¹¹ ve okul genellikle o binayı yaptıranın adını taşırdı¹².

Sıbyan mektepleri, genellikle üstü kubbeli, altı hasır döşeli geniş bir oda ile bunun yanında, hoca ve kalfanın oturdukları küçük bir odadan oluşuyordu. Talebeler yerde, minder üstüne diz çökerek otururlardı. Gerek talebenin, gerek hocanın önünde birer rahle bulunurdu¹³. Talebeler, rahlenin üzerinde Kur’an ve dua kitaplarını okurlar, öğretmenleri ise onların önünde minder üzerinde bağdaş kurarak otururdu. Her çocuk hocasının yanına gider, dersini okur, yerine döner ve bu durum bir çok defa tekrar ederdi¹⁴.

Sıbyan mekteplerine okuma çağına gelen çocuklar merasim ile başlatılırdı. Bu merasime “Bed-i Besmele Cemiyeti”, halk arasında ise “Âmîn Alayı” denilirdi. Mektebe başlatma, genellikle kandil günlerinde hoca, mektep ve mahalle çocuklarının katıldığı ilâhili, yürüyüşlü bir törenle olurdu. Bu törenler, çocuklarda okula gitme yönünde bir arzunun oluşmasını sağlardı¹⁵. Uşak’taki Osmanlı Dönemine ait Mekteplerin mimâri durumları hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise, Osmanlı Döneminde yapılan Mektepler genellikle ayrı bir binâ olarak düşünülmediği için müstakil bir yapı teşekkül ettirilmemiştir. Camilerin ve mescitlerin içerisinde bu eğitim sürdürülmüştür. Ayrı bir binası olan Mekteplerin çoğu kerpiç ve tahtadan yapıldığı için de günümüze kadar ulaşamamıştır.

⁶ Vedad Günyol. “Mektep”, *IA*, C.VII, s. 655.

⁷ Adnan Şişman. “Tevhid-i Tedrisâtı Hazırlayan Sebepler”, *A K U Anadolu Dil-Tarih ve Kultur Araştırmaları Dergisi I*, Afyon, 1996 . s. 112 ; Günyol. *a md* , s. 656.

⁸ Baltacı, *age* , s. 18.

⁹ Ergin. *age* , C III-IV. s. 83.

¹⁰ Baltacı, *age* , s. 19.

¹¹ Akyüz. *age* , s. 72.

¹² Ergin. *age* , C.III-IV. s. 88.

¹³ Günyol. *a md* , s. 656.; Ergin. *age* , C. III-IV. s 90

¹⁴ Akyüz. *age* , s 74.

¹⁵ Günyol. *a md* , s. 658

Osmanlı Türkiyesi'nin hemen her yerinde bulunan bu eğitim kurumları, inceleme konusunu oluşturan Uşak Kazâsı'nın gerek mahallelerinde, gerekse nâhiye ve köylerinde oldukça fazla bulunmaktaydı. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin bir bölümünü oluşturan "Hurufât" tasnifleri¹⁶ üzerinde yapılan incelemede, XVIII. Yüzyılın başı ve XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Uşak Kaza merkezinde 24, köylerde de 3 olmak üzere toplam 27 Sıbyan Mektebine rastlanmıştır. Merkezde bulunan mekteplerden 2 tanesi Hacı Hasan, 1 tanesi Camii Atik, 1 tanesi Karaağaç, 2 tanesi İslice, 4 tanesi Sabah, 3 tanesi İpek, 2 tanesi Kamer, 5 tanesi Burhan Fakih, 1 tanesi Hacı Sıddık ve 3 tanesi ise Camii Kebir Mahallesi'ndedir¹⁷. Bu mekteplerin yanısıra Uşak Şer'iyye Sicilleri 2 nolu defter üzerinde yapılan çalışmada Burhan Fakih Mahallesinde bir mektebe daha rastlanmıştır¹⁸.

Sıbyan Mektepleri, 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu nizamnâme; her köy ve kasabada en az bir mektep açılmasını, Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masraflarının ilgili toplum tarafından karşılanmasını, öğretmenlerin nizamnâmeye göre seçilip atanmasını¹⁹, öğrenim süresinin 4 yıl olmasını, Din, Ahlâk, Matematik, Osmanlı Tarihi, Coğrafya gibi derslerin okutulmasının zorunlu hale getirilmesi²⁰ gibi maddelerden oluşuyordu. Ayrıca Nizamname "Sıbyan Mektebi" terimini kullanmıyorsa da, artık Maarif Nezaretine bağlı olanlarına "İptidai Mektep" denmeye başlanmıştır²¹. 1871 tarihinden itibaren de tüm memleketde yaygınlaştırılmıştır²².

XIX. Yüzyılın son çeyreği ve XX. Yüzyılın başlarında Uşak'taki Sıbyan-İptidai Mektepleri oldukça artmıştır. 1884-1885 yıllarında mektep sayısı 60, bu okullarda okuyan öğrenci mevcudu ise 2600'dür²³. Vital Cuinet 1884 yılında basılmış olan eserinde, Sıbyan-İptidai Mekteplerinin sayısını 50, öğrenci mevcudunu ise 850 olarak vermektedir²⁴. 1907 yılına geldiğinde Kazalardaki mektep sayısı 135, talebe mevcudu ise 6850 olmuştur²⁵.

¹⁶ M. Murat Öntüğ. Erdoğan Solak. "Uşak Şer'iyye Sicillerinin Şekil ve Muhteva Açısından Değerlendirilmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, s. 2, Afyon, Şubat 2001, s. 23.

¹⁷ M. Murat Öntüğ. "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)" *AKU Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Sonbahar 1999, s. 158-166.

¹⁸ *Uşak Şer'iyye Sicilleri* (Kısaca UŞS), 8288, s. 108.

¹⁹ Nevzad Ayas. *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1948., s. 201.; Akyüz *age*, s. 141.142.

²⁰ Yaşar Sarıkaya. *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1977., s. 61.

²¹ Akyüz. *age*, s. 142.

²² Ergin. *age*, C. I, II, s. 466.

²³ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, H.1302/M.1884-1885, Kısaca: SDAO), s. 425.

²⁴ Vital Cuinet. *La Turquie D'asie*, C. II, Paris, 1884., s. 216.

²⁵ *Hudaverdîgâr Vîlayetî Salnâmesi*, H.1325/M.1907, (Kısaca: HVS.), s. 333.

1913 yılında Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı (İlköğretim Geçici Kanunu)'nın çıkarılması ile ilköğretim mecburi ve parasız hale getirilmiştir²⁶. Nihayet 3 Mart 1924'te 430 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"²⁷ çıkarılmış, "öğretimlerin birleştirilmesi" anlamına gelen bu kanunla ülkedeki tüm öğretim kurumları gibi Sıbyan-İptidai Mektepleri de Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Böylelikle Türk eğitim tarihinde çok uzun süre yaşamış olan Sıbyan Mektepleri kapatılmış, eğitimde lâiklik ilkesine doğru önemli bir adım atılmıştır.

Osmanlı Türkiyesi'ndeki ve Uşak'taki Sıbyan-İptidai Mekteplerinin kısa tarihi gelişimi hakkında yapılan bu değerlendirmeden sonra, Uşak Kaza merkezinde bulunan Sıbyan-İptidai Mektepleri alfabetik bir sıra takip edilerek kısaca tanıtılacaktır.

1. Alime Hatun Mektebi

Hacı Sıddık Mahallesi'nde bulunan Yeni Cami yakınına Alime Hatun tarafından yaptırılan mektebin yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektebin muallimi olan Ömer'in Mayıs 1707'de görevini bırakması üzerine günlük yarım akçe ile muallimlik Yusuf'un oğlu Eyüp'e verilmiştir. Kasım 1721 yılında ölmesiyle bu görev oğlu Mustafa'ya geçmiş, daha sonra 1723-24'te muallimlik İbrahim'e, Nisan 1724'te Mustafa'ya, Ocak 1726'da Mustafa'nın görevden alınmasıyla Ömer'e, bu zâtin görevi bırakmasıyla Eyüp Halife'ye ve Onunda Ocak 1727 yılında ölmesiyle oğlu Mustafa muallim olmuş ve Mustafa'nın görevi 1731 yılında yenilenmiştir²⁸.

2. Boduroğlu Mektebi

Hacı Hasan Mahallesi'nde²⁹ bulunan Bodurzâde Hacı Halil Efendi tarafından aynı adı taşıyan câminin bulunduğu yere yaptırılan³⁰ mektebin yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektebin tüm giderleri, Boduroğlu Medresesinde olduğu gibi vakıf giderlerinden karşılanıyordu³¹. Mektebe, 1771-72 tarihinde Eyüp adında bir zât muallim olarak atanmıştır³².

3. Burhan Fakih Mahallesi Camii Yakınındaki Mektep

Burhan Fakih Mahallesi³³ Camii'nin yanında bulunan mektebin yaptırını belli değildir. Mektebin giderleri, Hoca Sıddık Mahallesi'nde bulunan ve Sultan

²⁶ Akyüz, *age*, s. 231.

²⁷ Tevhid-i Tedrisat hakkında bkz: *Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Muâkereleri ve Kararları*, Hazırlayan ve Sadeleştiren: Reşat Genç, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.

²⁸ *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri* (kısaca: VAD.), no.1124, s. 84.

²⁹ Bugün bu mahalle Ünalın Mahallesi olmuştur.

³⁰ VAD, no:1089, Vr.66

³¹ M. Murat Öntü, "Uşak'ta Boduroğlu Vakıfları ve Vaktiyeleri" *Vakıflar Dergisi*, s. 28. (Baskıda)

³² VAD, no:1089, Vr. 66.

³³ Bugün bu mahalle Özdemir Mahallesi olmuştur.

Alâeddin tarafından yaptırılan Taş Han'ın kirasından karşılanmaktaydı. Okulun muallimi olan Mustafa Halife'nin 1723-1724 yılında ölmesi üzerine büyük oğlu Hüseyin muallim olmuştur. Bu zatın Haziran 1727 tarihinde görevinden ayrılması üzerine oğlu Süleyman okulun muallimi olmuştur³⁴.

4. Çamkış Hoca Mektebi

Mektep, eski Hükümet ve Adliye Konağına giden yolun solunda bulunan çeşmenin yanındaki bir binaya Çamkış Hoca diye tanınan Hasan Efendi tarafından 1910 tarihinde açılmıştır³⁵. 1914 yılında kapanan mektebin muallimliğini de Hasan Efendi bizzat kendisi yapmıştır³⁶.

5. Dağlar Hoca Mektebi

Mektep, Devehanı karşısında bulunan Perdahçılar ailesine ait bir evde Lütfi Efendi³⁷ tarafından 1895 tarihinde açılmıştır³⁸. Mektebin muallimliğini de yapan Lütfi Efendi, çok münevver ve olgun bir kişiliğe sahip, rik'a ve sülüs türünde güzel yazılar yazan bir hattat idi. Mektep, 1912 yılında kapanmıştır³⁹.

6. Defterdar Hüsam Bey Mektebi

Yapılış tarihini tespit edemediğimiz mektebin kurucusu Defterdar Hüsam Bey'dir. Mektebin yeri Nisan 1702 – Şubat 1714 yılları arasında Camii Atik Mahallesi, Eylül 1720 tarihinde Cum'a Mahallesi⁴⁰ ve Aralık 1720'de ise Camii Kebir Mahallesi olarak gösterilmektedir⁴¹. Defterdar Hüsam Bey, okulun masraflarını karşılamak amacıyla dükkanlarını vakfetmiştir. Mektebin işlerinin yürütülmesi için mütevellî ve halife tayin etmiştir⁴². Mektepte sırasıyla; Nisan 1702'de Ahmed'in görevini bırakmasıyla Süleyman, Şubat 1714'de Mustafa, Aralık 1720'de Mustafa'nın ölmesiyle kardeşi Ebubekir muallim olmuştur⁴³.

7. Esnaf-ı Eytâm Mektebi

Karaağaç Mahallesinde bulunan Berber Bekir Usta'nın evine Doktor Remzi Bey, Ziraat Muallimi Zihni Bey, Pulcu Mustafa Efendi, Hamzazâde Ali Bey

³⁴ *VAD*, no:1128, s. 123.

³⁵ Erdoğan Solak, *XX Yüzyılda Uşak Kazası*, AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2001 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 211.

³⁶ Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, Gün Matbaası, İstanbul, 1971., s. 78.

³⁷ Lütfi Efendi aynı zamanda Uşak Kazası'nın Nâiblik görevini de yürütmekteydi Bkz. *SDAO*, H.1327/M 1909, s. 641, *SDAO*, H.1328/M.1910, s. 659.

³⁸ Tümer, *age*, s. 77.

³⁹ *Uşak Millî Eğitim Mudurluğu Tanıtma Rehberi*, İstatistik Şubesi, (Kısaca: MEM Tanıtma Rehberi), Temmuz 1995, s. 30.

⁴⁰ Bugün bu mahalle Köme Mahallesi olmuştur.

⁴¹ *VAD*, no:1116, s. 7-10.

⁴² *VAD*, no.1129, s. 109.

⁴³ *VAD*, no.1126, s. 103-109

Çakır Usta, Güldemet Mehmet Efendi, Curukoğlu Mehmet Usta, Humalıoğlu Abdullah Usta, Haytaoğlu Hacı Halil Efendi, Oruçoğlu Hacı Ali Efendi, Pederöğlü Hacı Mustafa Efendi, İncelerin Hacı Mehmet Efendi, Kaçıkçıoğlu Hacı Mustafa Efendi, Yünlüoğlu İsmail Efendi tarafından 1 Ağustos 1909 tarihinde açılmıştır⁴⁴.

Mektep, Berber Bekir Usta'nın evinde 40 öğrencisiyle eğitim-öğretime devam etmiş ve açılışından 2 ay sonra Kulalı Mehmet Efendi'nin evine taşınmıştır⁴⁵. Daha sonra mektebin bulunduğu ev Akarcalılar ailesi tarafından satın alınmış ve Terakki-i Maarif Cemiyeti'ne bağışlanmıştır⁴⁶. Bu cemiyetin üyesi olan kurucuların himayesi ve denetiminde 14 yıl eğitim ve öğretim hayatını sürdüren mektebin muallimleri ise şunlardır: Birinci muallim Balıkesirlizâde Ali Fahri Bey, ikinci muallim Ali Hocaizâde Hasan Hilmi Bey, Zencircizâde Hafız Hüseyin Efendi, Konyalı Hüseyin Efendi ve Varıczizâde İbrahim Efendi'dir⁴⁷. Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra⁴⁸ mektep, Yunanlılar tarafından hastahane olarak kullanılmıştır⁴⁹.

8. Gülistan-ı Marifet Mektebi

Mektep, Aybey Mahallesi'ne Boşnak Hoca Mehmet Efendi tarafından 1909 yılında açılmıştır⁵⁰. 1926-1928 yılları arasında "2 Numaralı Erkek Mektebi", 1928 yılında "Aybey Mektebi" adını alan okulun ilk müdürü Ayanzâde İsmail Efendi'dir. Bundan sonra Boşnakzâde Mehmet Efendi Cumhuriyet'in ilanına kadar müdürlük yapmıştır⁵¹. Gülistan-ı Marifet Mektebi'nin bulunduğu bina, günümüzde "Aybey İlköğretim Okulu" olarak hizmetine devam etmektedir.

9. Gülşen-i İrfan Mektebi

Bugünkü Orman İşletmesine ait olan yerdeki geniş bir bahçe içine, Ahmet Tahir Efendi tarafından 1 Eylül 1898 tarihinde açılmıştır⁵². Mektebin muallimliğini de yapan Ahmet Tahir Efendi, büyük Müderris Çallı Ömer Efendi'nin oğludur. 1874 yılında Uşak'ta doğmuş, Uşak Rüştüyesine devam etmiş, babasından Arapça ve Farsça öğrenmiştir⁵³. Okulda, kaymakamlar, subaylar, belediye hekimleri ve bankacılar mesleklerine ait dersler vermişlerdir⁵⁴. Resmi ruhsat taşıyan bu mektepte Rüştüye programından daha ileri olarak Riyaziye, Usul Defteri,

⁴⁴ Tümer, *age*, s. 88, 89.

⁴⁵ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 30.

⁴⁶ *1967 Uşak II Yıllığı*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1968., s. 118.

⁴⁷ Tümer, *age*, s. 118

⁴⁸ Uşak'ın işgali hakkında geniş bilgi için bkz: Solak, *a g t*, s. 21-24.

⁴⁹ *1967 Uşak II Yıllığı*, s. 118.

⁵⁰ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 30.

⁵¹ Solak, *a g t*, s. 209-210.

⁵² *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 30.

⁵³ *1967 Uşak II Yıllığı*, s. 116.

⁵⁴ Alaaddin Hazıroğlu, *Aşıklar Dıyarı Uşşak*, Önder Ofset, Uşak, 1988., s. 34.

Hıfzısıhha dersleri okutulduğu gibi, şiire, edebiyata büyük önem verilmiş, jimnastik dersi de yapılmıştır⁵⁵. Kuruluşundan itibaren karma eğitim yapan okulun öğrenci mevcudu ise 160-200 arasındadır⁵⁶.

1904-05 yılında Gülşen-i İrfan Mektebi'nin öğretim kadrosu şöyleydi: Muallim Tahir Ahmet Efendi, İkinci Muallim Rakıb Efendi, Üçüncü Muallim Ömer Lütfi Efendi, Rik'a Muallimi Mehmet Ali Efendi⁵⁷. 1906-07 yılında İkinci Muallim Hasan Efendi olmuş, diğer muallimler ise aynı kalmıştır⁵⁸. Uşak maarifine büyük hizmet etmiş, memleketin "irfan babası" sayılmış olan⁵⁹ Ahmet Tahir Efendi 1 Eylül 1922 gününü karşılayan gece Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir⁶⁰. Mektep 23 yıllık eğitim-öğretim hayatından sonra 1922 yılında kapanmıştır⁶¹.

10. Hacı Ali Mektebi

Sabah Mahallesi'nde⁶² bulunan mektep, Hacı Ali tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi bilinmemektedir. Eylül 1713 yılında, mektebin muallimliğini yürüten Ahmed'in görevini bırakması üzerine, Abdülnebi, bu şahsın da Eylül 1737'de ölmesiyle Hafız İsmail mektebe muallim olmuştur⁶³.

11. Hacı Halil Mektebi

Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan Cami-i Kebir'in avlusuna, Hacı Halil tarafından yaptırılan mektebin yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte sırasıyla; Şeyh Ali Halife'nin 1762-1763 yılında ölmesiyle, büyük oğlu Mehmet Halife⁶⁴, Mart 1790'da oğlu Ali, Ağustos 1791'de Mustafa oğlu Abdullah ve bu zâtın da ölmesi üzerine 1826 tarihinde imtihan yapılarak Seyyid Mehmed oğlu Seyyid Osman Kâsım muallim olmuşlardır⁶⁵.

12. Hacı İmam Mektebi

Sabah Mahallesi'nde bulunan mektep, Hacı İmam tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte sırasıyla; 1769-1770 tarihinde Ahmed ücretsiz olarak, Temmuz 1789'da Ahmed'in ölmesi üzerine oğulları Yusuf

⁵⁵ Tumer, *age*, s. 81-82.

⁵⁶ Hazıroğlu, *age*, s. 35.

⁵⁷ *HVS*, H 1322/M.1904-1905, s. 217.

⁵⁸ *HVS*, H 1324/M.1906-1907, s. 420.

⁵⁹ *1967 Uşak İl Yıllığı*, s. 117.

⁶⁰ Erhan Aktaş, *Ataturk ve Uşak*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1981., s. 125, 126.

⁶¹ Tumer, *age*, s. 82.

⁶² Bugün bu mahalle Kurtuluş Mahallesi olmuştur

⁶³ *VAD*, no.1124, s. 92.

⁶⁴ *VAD*, no.1126, s. 103

⁶⁵ *VAD*, no.545, s. 248

ile Halil, Mayıs 1806'da da kardeşlerden Halil'in ölmesi üzerine Yusuf ve Ahmed muallimlik yapmışlardır⁶⁶.

13. Hacı Mehmed Mektebi

Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan Ulu Camii yakınına, Hacı Mehmed tarafından yaptırılan mektebin yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte sırasıyla; Haziran 1740 tarihinde ücretsiz olarak Mehmed Halife, bu zâtın ölmesi üzerine 1777-1778 tarihinde Hacı Osman oğlu Hafız Hacı Ebubekir, bu zâtın da ölmesiyle Mart 1819 tarihinde büyük oğulları Hacı Hafız Mahmud ve İbrahim muallimlik yapmışlardır⁶⁷.

14. Hacı Murad Mektebi

İslicce Mahallesinde yer alan bu mektep, Hacı Murad Camii yanına, Hacı Murad tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte, Nisan 1703 tarihinde günlük bir akçe yevmiye ile Hasan Halife, 1744-1745 tarihinde de Osman'ın ölmesi üzerine oğlu Abdullah muallimlik yapmışlardır⁶⁸.

15. Hacı Ömer Efendi Mektebi

Mektep Burma Camii karşısında bulunan vakıf binasının alt katına Hacı Ömer Hoca tarafından açılmış olup, muallimliğini de aynı zat yapmıştır. Mektebin açılış ve kapanış tarihleri bilinmemekle birlikte 1905-1908 yılları arasında faaliyet göstermiştir⁶⁹.

16. Hacı Yahya Mektebi

Sabah Mahallesi'nde bulunan mektep, Hacı Yahya tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi tespit edilememiştir. 1703 yılında Yusuf oğlu Mustafa'nın ölmesi üzerine günlük bir akçe yevmiye ile Salih oğlu Osman, Ağustos 1723'te Osman'ın isteği üzerine Himmet Halife, Aralık 1768 tarihinde de Himmet Halife'nin görevden ayrılmasıyla Ahmet oğlu Osman mektepte muallimlik yapmışlardır⁷⁰.

17. Hadika-i Hürriyet Mektebi

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, Şuhut'lu Abdullah Efendi tarafından açılmıştır. Mektep, sırasıyla, "Osman Gazi 3 Numaralı Erkek Mektebi", "Müjde Mektebi"⁷¹ son olarak da "23 Nisan İlkokulu" adını almıştır⁷². Bugün aynı adla ilköğretim okulu olarak eğitim-öğretim hayatına devam etmektedir.

⁶⁶ *VAD*, no 545, s. 247

⁶⁷ *VAD*, no546, s. 210.

⁶⁸ *VAD*, no 1130, s. 67

⁶⁹ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 30.

⁷⁰ *VAD*, no.1125, s. 5

⁷¹ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 31.

18. Kadri Efendi Mektebi

Kamer Mahallesi'nde⁷³ yer alan mektep, Kadri Efendi tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte sırasıyla; Haziran 1733 tarihinde günlük yarım akçe yevmiye ile muallim olan Süleyman'ın ölmesi üzerine Mehmet Halife, Temmuz 1734'te Mehmet Halife'nin ölmesi üzerine büyük oğlu Alim Mehmed, bu zâtın da ölmesiyle oğlu Mehmed ve 1823-1824 tarihinde bu Mehmed'in de ölmesiyle kardeşinin büyük oğlu Mehmed muallimlik yapmışlardır⁷⁴.

19. Kara Ali Ağa Mektebi

İslice Mahallesi'nde bulunan Tuz Pazarı yakınındaki Kara Ali Camii'nin bitişiğinde yer alan mektep, Kara Ali Ağa tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi tespit edilememiştir. Mektepte, 1774-1775 tarihinde Mahmud, 1824-1825 tarihinde de Mahmud'un ölümü üzerine büyük oğlu Ahmed muallimlik yapmışlardır⁷⁵.

20. Keleter Mektebi

Eski Tabakhane semtinde yer alan mektep, 1900 tarihinde Keleter Camii avlusunda bulunan iki katlı bir binanın ikinci katına açılmıştır⁷⁶. Mektebin muallimi, Dömekeli Hoca diye tanınan Mehmet Efendi idi. Mehmet Efendi; Yunan Harbi sonunda 1897 tarihinde Uşak'a gelip yerleşmiş olan hür fikirli bir kişi idi. 1914 yılında mektep kapanana kadar 14 yıl muallimlik yapmıştır. Mektebin bulunduğu bina aynı zamanda Tabak esnafının toplantı yeri olarak da kullanılıyordu. Mektebin yönetiminden ve giderlerinden Tabak Esnafı sorumluydu⁷⁷.

21. Murad-ı Evvel Numune Mektebi

Hasan Hilmi Efendi⁷⁸ tarafından açılmış olan Rüştüye Mektebi'nin iki sınıfı bu mektebe verilmiştir. 1914 yılında Murad-ı Evvel Numune Mektebi adıyla açılmış⁷⁹ ve daha sonra "Gül Mektebi" adını almıştır⁸⁰. Mektep, Uşak'ta bulunan Türk mimari sanatının ender eserlerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Temeli taş, duvarları kırıktır sıva, tavanları ahşap, 3-3,5 m. yüksekliğinde, bahçe girişinde altta mahzen, birinci katta üç oda ve bir de küçük oda bulunmaktadır⁸¹.

⁷² T C Uşak Valiliği Millî Eğitim Gençlik ve Spor Mudurluğu Tanıtma Rehberi, Mart 1998., s. 13.

⁷³ Bugun bu mahalle Işık Mahallesi olmuştur.

⁷⁴ VAD, no:549, s. 200.

⁷⁵ VAD, no.1124, s. 92.

⁷⁶ MEM Tanıtma Rehberi, s. 31.

⁷⁷ Tümer, age, s. 78.

⁷⁸ SDAO, H.1293/M.1876-1877, s. 205.

⁷⁹ 1973 Uşak İl Yıllığı, m.y., İzmir b.t.y., s. 68.

⁸⁰ 1967 Uşak Yıllığı, s. 117.

⁸¹ Mehmet Keyvanoğlu, "Gül Mektebi"; Kent, 28 Temmuz 1998.

Cumhuriyet Döneminde de bina, okul olarak kullanılmış, 1950’li yıllara kadar Gül Mektebi olarak hizmet vermiş, bu tarihten 1995 tarihindeki yangına kadar da “Zafer İlkokulu” olarak tedris hayatını sürdürmüştür⁸².

22. Mustafa Rüstem Efendi Mektebi

Çalıköğlü Hüsnü Ağa Hanı’nın arka kısmında bulunan mektep, 1903 tarihinde, Giritli Hoca diye tanınan Mustafa Rüstem Efendi tarafından açılmıştır⁸³. Kız-erkek öğrencilerin ayrı ayrı okutulduğu mektebin muallimi Rüstem Efendi, muallimesi ise Saadet Hanım idi⁸⁴.

23. Necm-i Edep Mektebi

Kimin tarafından, nerde açıldığını tespit edemediğimiz mektep, 1912 tarihinde açılmış ve 1922 yılından sonra “1 Numaralı Kız Mektebi” adını alarak şimdiki Halit Ziya Uşaklıgil İlköğretim Okulu binasında eğitim-öğretim hayatına devam etmiştir⁸⁵. 1925’te ilkokul olarak Özel İdare tarafından yaptırılan şimdiki İl Milli Eğitim Müdürlüğü binasına taşınmıştır. 1962 yılına kadar “Gazi Mustafa Kemal İlkokulu” olarak burada kalmış, 1962 tarihinde Ahmet Tahtakılıç’ın Milli Eğitim Bakanlığı zamanında “İlköğretmen Lisesi” olarak 1973 yılına kadar hizmet vermiştir. Daha sonra “Eğitim Enstitüsü” yapıldı ve 1987’de terk edildi. 1988’de restore edilerek Halk Eğitim ve Eğitim Araçları Merkezi’ne tahsis edildi. 3 Nisan 1995 tarihinde ise Uşak İl Milli Eğitim Müdürlüğü bu binaya taşındı. Halen aynı kurumun hizmetinde hayatiyetini muhafaza etmektedir⁸⁶.

24. Numune-i Edep Mektebi

Mektep, Verem-Savaş Dispanseri’nin olduğu yerde bulunan Vakıfhanı binasına Hacı Remzi Efendi tarafından 1896 tarihinde açılmıştır⁸⁷. Mektebin muallimi olan Hacı Remzi Efendi; Şairdi, aynı zamanda saz ve kanun çalar, cami, çeşme ve mezar taşlarının kitabelerini yazardı. Kız ve erkek çocuklarının karışık (karma) olarak okuduğu mektepte, son sınıf programına Fransızca dersi konulmuş ve yeni sistemi uygulayan ilk mektep olmuştur⁸⁸. 1904-1905 yılında mektebin muallimi Remzi Efendi, ikinci muallimi Mustafa Efendi’dir⁸⁹. 1906-1907 yılında ise mektebin muallimi değişmezken, ikinci muallim Hasan Efendi olmuştur⁹⁰.

⁸² *Akşam*, 18 Aralık 1997; *Olay*, 15 Kasım 1999; *Yeni Asır*, 3 Kasım 1999.

⁸³ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 31.

⁸⁴ Tümer, *age.*, s. 80.

⁸⁵ *1967 Uşak İl Yıllığı*, s. 117.

⁸⁶ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 31.

⁸⁷ Tümer, *age.*, s. 79.

⁸⁸ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 31.

⁸⁹ *HVS*, H.1322/M.1904-1905, s. 217.

⁹⁰ *HVS*, H.1324/M.1906-1907, s. 420.

25. Osman Efendi Mektebi

Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunan mektep, Osman Efendi tarafından yaptırılmış olup, yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte sırasıyla; Mart 1704 yılından Aralık 1731 tarihine kadar İbrahim, Eylül 1761'de günlük bir akçe yevmiye ile İbrahim oğlu Şeyh Hacı Ebubekir Halife, bu zâtın ölmesiyle Ağustos 1763 tarihinde büyük oğlu İbrahim muallimlik yapmıştır⁹¹.

26. Ramazan Efendi Mektebi

Burhan Fakih Mahallesi'nde yer alan mektep, hayırsever bir vatandaş olan Ramazan Efendi tarafından inşa edilmiş olan camiinin yanına aynı zât tarafından yaptırılmış olup⁹², yapılış tarihi tespit edilememiştir. Mektebin muallimi olan Hafız Mehmed oğlu Osman Halife'nin ölmesi üzerine yerine, 9 Şubat 1870 tarihinde Hafız Musa atanmıştır⁹³.

27. Reşadiye Kız Mektebi

Mektep, bugünkü Yılandıcı Camiinin karşısında bulunan Şabanoglu İsmail Aşkın'ın evinde açılmış olup⁹⁴, açılış tarihi tespit edilememiştir. Okul daha sonra "2 Numaralı Kız Mektebi" adını alarak şimdiki 23 Nisan İlköğretim Okulu yanında bulunan binaya taşınmış ve kısa bir müddet sonra kapanmıştır. Daha sonra "4 Numaralı Erkek Mektebi" adıyla yeniden açılmış ve sonra da "Nur Mektebi" adını almıştır⁹⁵. Günümüzde bu mektep "Cumhuriyet İlköğretim Okulu" olarak eğitim-öğretim hayatını sürdürmektedir.

28. Semerci Mehmed Dede Mektebi

Karaağaç Mahallesi'nde bulunan mektep, Semerci Mehmed Dede tarafından kendi adına yaptırdığı ve aynı adı taşıyan caminin yakınına yaptırılmış olup⁹⁶, yapılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte günlük yarım akçe yevmiye ile Mart 1702'de Mustafa, Ağustos 1703'de Mehmed ve Ağustos 1734'de Hasan Halife muallimlik yapmışlardır⁹⁷.

29. Şeyh Hacı Hüseyin Mektebi

İpek Mahallesi'nde⁹⁸ yer alan mektep, hayırsever bir vatandaş olan, Şeyh Hacı Hüseyin tarafından, kendi adını taşıyan mescidin yanına yaptırılmış olup, yapılış tarihi tespit edilememiştir. Mektepte, Aralık 1773 tarihinde günlük yarım

⁹¹ VAD, no:1126, s. 102,103.

⁹² UŞS, 8288, s 108.

⁹³ Aynı Belge.

⁹⁴ 1973 Uşak II Yıllığı, s. 68.

⁹⁵ MEM. Tanıtma Rehberi, s. 31.

⁹⁶ VAD, no:1134, s. 17.

⁹⁷ VAD, no: 1124, s. 87.

⁹⁸ Bugün bu mahalle Aybey Mahallesi olmuştur.

akçe yevmiye ile Şeyh Hacı Hüseyin'in büyük oğlu Seyyid Mehmed Halife, bu zâtın ölmesi üzerine, Ağustos 1736'da Şeyh Hacı Hüseyin'in büyük oğlu Süleyman Halife muallimlik yapmışlardır⁹⁹.

Yukarıda kısaca tanıtmış olduğumuz mekteplerin yanı sıra, Kamer Mahallesi'nde Abdülkadir Ağa tarafından yaptırılan Abdülkadir Ağa Mektebi, Sivaslı Köyü'nde Bali Bey Camii'ndeki mektep, Burma Camii avlusuna 1905 tarihinde Eyüp Hoca tarafından yaptırılan Eyüp Hoca Mektebi¹⁰⁰, Burhan Fakih Mahallesi'nde Hacı Mustafa tarafından yaptırılan Hacı Mustafa Mektebi, İpek Camii'nde bulunan mektep, Burhan Fakih Mahallesi'nde Kara Ali Camii yakınındaki mektep ve Kubbe Mektebi, Kırkyaren Köyü'nde Mustafa tarafından yaptırılan Mustafa Mektebi, Sabah Mahallesi Mescidinde bulunan mektep¹⁰¹, Mahmut Paşa Köyündeki Seyyid Cafer'in oğlu Seyyid Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılan Seyyid Abdurrahman Efendi Mektebi, İpek Mahallesi'ndeki Şeyh Mustafa Mescidi yakınındaki mektep, Burhan Fakih Mahallesi'ndeki Şeyhzâde Ahmet Çelebi tarafından yaptırılan Şeyhzâde Ahmet Çelebi Mektebi ve Hacı Hasan Mahallesi'ndeki Yeni Hamam yakınında bulunan mektep¹⁰² Uşak'ta yaptırılmış olan Sıbyan İptidai Mektepleridir.

II. Rüşdiye Mektebi

II. Mahmud döneminde, Sıbyan Mekteplerinin yetersiz olduğu anlaşılınca, 1838 yılında bunların ıslahı yoluna gidilmiş, bu arada birinci kısım (birinci sınıf) sayılan Sıbyan Mekteplerinin üstünde, ikinci sınıf okullarının açılmasına karar verilmiştir. Fakat dönemin hükümdarı II. Mahmud tarafından çocukların rüş yaşına kadar bu mekteplerde okuyacakları ve ancak buradan çıktıktan sonra rüşleri sabit olacağı düşünülerek bu okulların adının Rüşdiye olması kararlaştırılmıştır¹⁰³.

Rüşdiyeleri, Sıbyan Mekteplerinin ıslahı açısından düşünürsek ilkökul; yüksekokullara talebe yetiştiren bir kurum olarak düşünürsek orta dereceli okul gibi kabul etmemiz doğru olacaktır¹⁰⁴. 1838 yılında açılan ve ilk Rüşdiye olarak kabul edilen "Mekteb-i Maarif-i Adli" bir meslek okulu özelliğine sahip olup, yetişmiş ve eğitilmiş sivil memur yetiştirmek, mevcut memurların bilgilerini arttırmak amacını güdüyordu¹⁰⁵.

⁹⁹ VAD., no:1124, s. 91.

¹⁰⁰ Solak, *a.g.t.*, s. 203-209.

¹⁰¹ M. Murat Öntüğ, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)" s. 158-167.

¹⁰² A.y.

¹⁰³ Bayram Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991., s. 91.

¹⁰⁴ Akyüz, *age*, s. 129.

¹⁰⁵ Ergin, *age*, C.1-2. s. 386.

Rüşdiyeler, ilk önce dört yıl olduğu halde Dârü'l-Maarif açıldıktan sonra, altı yıla çıkarılmış, 1863'te beş yıla indirilmiştir. Okutulan dersler ise; 1846 talimatnâmesine göre, Kur'an, Akaid, Arapça, Hesap ve Yazıdan ibarettir. 1848'de Kemal Efendi, Rüşdiyelerin ders programını yeniden düzenlemiş, bu derslere Farsça, Coğrafya ve Hendese'yi de ilave etmiştir¹⁰⁶.

1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre: 500 kişiden fazla nüfusu olan her yerleşim yerinde dört yıllık Rüşdiye açılması öngörüldü. Okul, eğer nüfusun tamamı Müslüman'sa Müslümanlar için, Hristiyan'sa Hristiyanlar için olacaktır. Hristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadıkları yerlerde her biri için ayrı Rüşdiye açılacaktır. Rüşdiyelerde Osmanlıca, Arapça, Farsça, Matematik, Coğrafya, Spor, Osmanlı Tarihi dersleri okutulacaktır (Madde:18-26)¹⁰⁷.

Uşak'ta ilk Rüşdiye 1869 Nizamnâmesi'nden sonra açılmıştır. 1876-1877 tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye göre Uşak'taki Rüşdiye Mektebinin Muallim-i Evvel'i Hasan Efendi'dir¹⁰⁸. Mektebin açıldığı ilk yer, eski Hükümet Konağı karşısında Jandarma Komutanlığı'nın bulunduğu yerde yer alan eski bir bina idi. Mektep, 1914 yılında yerini yeni açılan İdâdi Mektebi'ne terk etmiştir. 1887 tarihinde mektepte; birinci sınıfta 12, ikinci sınıfta 20, üçüncü sınıfta 22 ve dördüncü sınıfta 56 olmak üzere toplam 110 öğrenci öğrenim görmekteydi¹⁰⁹. 1898-1899 tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi'nde mektebin öğrenci sayısı 70 olarak belirtilmektedir¹¹⁰.

Uşak Rüşdiye Mektebinin muallimleri şunlardır: (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1. Rüşdiye Mektebi Muallimleri

Yıllar	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Salis	Rik'a Muallimi	Bevvab
1894 ¹¹¹	Hasan Hilmi Efendi	Hüseyin Efendi	-----	İsa Talat	Abdullah Ağa
1904 ¹¹²	Hasan Hilmi Efendi	Hüseyin Efendi	Haşim Efendi	Hacı İsa Talat Efendi	-----
1908 ¹¹³	Hasan Hilmi Efendi	Hüseyin Efendi	-----	Hacı İhsan Efendi	-----

¹⁰⁶ Kodaman, *age*, s. 92

¹⁰⁷ Sarıkaya, *age*, s. 61.62. Kodaman, *age*, s. 93.

¹⁰⁸ SDAO, H 1293/M.1876-1977. s. 205

¹⁰⁹ Tumer, *age*, s. 82.

¹¹⁰ HİS, H.1316/M 1898-1899. s. 357

¹¹¹ HİS, H.1312/M 1894-1895. s. 246.

¹¹² HİS, H.1322/M 1904-1905. s. 217.

¹¹³ HİS, H.1324/M.1906-1907. s. 420

Muallim-i Evvel Hasan Hilmi Efendi Ünyeli olup, İstanbul Muallim Mektebi'nden mezun olmuş, ilk vazife yeri olan Uşak'a tayin edilmiştir. Farsça'sı çok kuvvetli olan zat, yüzlerce talebe yetiştirdikten sonra emekli olmuş ve Uşak'ta vefat etmiştir¹¹⁴.

İkinci Muallim Hüseyin Efendi, Arapça'yı çok iyi bilmesinin yanında İslâm Tarihi konusunda uzmandı. Muallimliğinin yanı sıra Belediye ve İdare Meclislerinde vazife yapmıştır¹¹⁵.

İsa Talat Efendi ise Hükümette memurdu. Yazısı çok güzel olduğu için ek vazife olarak mekteplerde yazı dersi verirdi¹¹⁶.

III. İdâdi Mektebi

İdâdi kelimesi, hazırlamak, geliştirmek, anlamına gelen "idâdi" kökünden türemiş olup, hazırlama yeri demektir¹¹⁷. Kendisinden daha üstün seviyede bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir¹¹⁸. Bunun içindir ki 1869'dan önce pek çok okulların hazırlama sınıflarına bu ad verilmiş, 1869 Nizamnâmesiyle açıklığa kavuşmuş ve ilk defa başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır¹¹⁹.

Osmanlı Devleti'nde İdâdi Mekteplerinin açılıp yaygınlaşması, Rüşdiye Mekteplerinde de olduğu gibi 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinin kabul edilmesiyledir. Nizamnâmeye göre; 1000 kişiden fazla nüfuslu olan bölgelerde 4 yıllık Rüşdiye Okullarının üstünde, öğretim süresi 3 yıl olan İdâdiler açılacaktı¹²⁰. Bu mekteplerde; Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Osmanlıca, Mantık, Coğrafya, Genel Tarih, İktisat, Cebir, Aritmetik, Fizik, Kimya ve Resim dersleri okutulacaktı¹²¹.

Uşak İdâdi Mektebi, 1914 yılının Eylül ayında Konakardı Aybey Mahallesi'nde, Kölezâdelere ait bir ev kiralanarak açılmıştır. Mektep, 1918 yılında, Acemzâde Haşim Bey tarafından Himâye-i Eftal'e vakfedilen İstasyon Caddesi'ndeki binaya taşındı. Osman Nuri Bey'in 1918 Nisan'ında görevden ayrılmasından sonra bir ay kadar Osman Saffet Bey, 1918 Mayıs'ından 1920 Temmuz'una kadar da Mehmet Cihat Bey İdâdi Mektebi'nin Müdürlüğünü yürütmüşlerdir. 29 Ağustos'ta Uşak'ın işgal edilmesinden sonra 1920 yılının Eylül ayında mektep tedrisata devam edemeyerek kapatılmıştır. 1 Eylül 1922 tarihinde

¹¹⁴ Tümer. *age*, s. 82.83.

¹¹⁵ Tümer, *age*, s. 83.

¹¹⁶ Ay.

¹¹⁷ Kodaman. *age*, s. 114.

¹¹⁸ Ergin. *age*, c. I-II, s. 495.

¹¹⁹ Kodaman. *age*, s. 114.

¹²⁰ Sarıkaya. *age*, s. 62.

¹²¹ Kodaman. *age*, s. 115; Akyüz. *age*, s. 145.

Uşak'ın Yunan işgalinden kurtulmasından sonra tekrar Himâye-i Eftal'e ait vakıf binasına geçilmiş, İdâdi yeniden eğitim-öğretime devam etmiştir¹²².

İdâdi Mektebi'nde, 1923 Mayıs'ında kısa süreli olarak vekâleten Ethem Ruhi Bey ve 1924 Haziran'ına kadar Sadık Turgut Bey, 1924 Temmuz'undan 1928 Eylül'üne kadar da Beşir Fuat Bey müdürlük yapmışlardır¹²³. Muallimleri ise; Eylül 1914'te mektebin ilk açıldığı yıl müdürlük yapan Osman Nuri Efendi, Malumât-ı Medenîyye, Ahlâkıyye ve Kanunîye derslerine girerdi. Muallim Hüseyin Efendi, Arapça ve Din, Ahmet Tahir Efendi, Türkçe ve Müzik, Süleyman Avni Bey, Tabii İlimler (Fizik-Kimya), Ali Cevat Bey, Riyaziye, Hakkı Bey Fransızca ve Beden Eğitimi, Abdülkerim Fehim Efendi Tarih, Coğrafya, Mehmet Efendi Elishleri dersini okuturdu. Ayrıca Mülkiye mezunu olup, Kaymakamlık da yapmış olan Sögüt doğumlu Nari Efendi de mektebin muallimlerindendir¹²⁴. Ayrıca, Kadı Abdüsselâm Efendi, Kaymakam Asaf Bey, Hacı Remzi Efendi, Müftü Ali Rıza Efendi, Eczacı Salim Bey, Nüfus Memuru Mehmet Ali Efendi gibi tanınmış kişiler de zaman zaman derse girerlerdi¹²⁵.

Uşak İdâdi Mektebi'nin 1914-1924 yılları arasındaki öğrenci, öğretmen durumu şöyledir: (Bkz Tablo 2)¹²⁶.

Tablo 2. Uşak İdâdi Mektebi (1914 – 1924)

Ders Yılı	Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Mezun Öğrenci Sayısı	
	Kadın	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
1914-1915	-	8	-	168	-	-
1915-1916	-	9	-	127	-	-
1916-1917	-	-	-	96	-	6
1917-1918	-	10	-	73	-	7
1918-1919	-	-	-	73	-	11
1919-1920	-	-	-	51	-	8
1920-1921	-	-	-	-	-	-
1921-1922	-	-	-	16	-	4
1922-1923	-	-	-	13	-	-
1923-1924	-	13	-	78	-	3

Tablo 2'de de görüldüğü gibi, ilk ders yılında 168 talebeyle eğitim-öğretim hayatına başlayan mektep, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda gün geçtikçe

¹²² Mustafa Yeşil, *Kutahya XI' Yıl*, Vakıf Matbaa. İstanbul. 1938.. s 55.

¹²³ Yeşil, *age*, s. 55, 56.

¹²⁴ Tümer, *age*, s. 83, 84

¹²⁵ Tümer, *age*, s. 85.

¹²⁶ *Uşak Millî Eğitim Müdürlüğü Arşivi İstatistikleri* (Kısaca MEM Arşivi İstatistikleri)

talebe sayısında azalma olmuş, bilhassa Uşak'ın işgal edildiği yıllarda ise 16 ve 13'e kadar düşmüştür. Uşak'ın işgal altından kurtulmasının hemen ardından öğrenci sayısında büyük bir artış olmuş ve bu rakam 78'e kadar yükselmiştir.

Mektepten 1923 yılının Eylül ayında İdâdi ismi kaldırılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, bir devreli Uşak Lisesi adını almıştır¹²⁷. Bir ders yılı Uşak Lisesi adını taşıyan okul, 1924 Eylül'ünde Orta Mektep adını almıştır¹²⁸. 1953 yılında Uşak vilâyet olunca ortaokul, Uşak Lisesi adını almış ve Ortaokula dayalı Lise sınıfları açılarak okul tam bir orta dereceli okul karakteri kazanmıştır¹²⁹.

IV. Gayri Müslim ve Yabancı Mektepler

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahası içinde bulunan azınlıklar ve yabancılar bir çok okul açmışlardır¹³⁰. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u feth ettikten sonra, Rumlara ve Galata Lâtinlerine bir lütuf olarak, inançlarında ve ibadetlerinde serbest bırakmış, onların kendi benliklerini korumalarına imkân sağlamıştır. Daha sonra Ermeniler ve Yahudiler de bu haklardan yararlanmışlardır. O dönemde eğitim ile din birlikte yürütüldüğünden dolayı azınlıklar, eğitimlerini de devam ettirip geliştirme imkânına sahip olmuşlardır¹³¹.

Azınlık okulları, gayri Müslim cemaat teşkilatına bağlı olup, kiliseler ve hahamhâneler veya sillog gibi ara teşkilatlanmalar yoluyla kendi cemaatlerine bağlı okulları kurup yönetiyorlardı. Azınlık teşkilatları kendilerine tanınan imtiyazların vermiş olduğu rahatlıkla kendi bünyelerinde bağımsız teşkilatlanmalar gerçekleştirmişlerdir. Büyük yetkileri bulunan ruhani liderler, bu kurumların gerçek yöneticisi ve deneticisidirler. Bu nedenle azınlık okulları patrikhâneler ve hahamhâneler aracılığı ile bağımsız şekilde yönetilmişlerdir¹³².

Azınlık okulları, genellikle kiliseler yanında ve ona bağlı olarak açılıyordu. Genellikle bu okullar ilkökul seviyesindeydi ve mahalli cemaatler tarafından yönetilmekteydi. Okulların inşası ve giderleri zenginler tarafından karşılanıyordu¹³³. Öğretmenleri ise genellikle okulun bağlı bulunduğu kilisenin papazı idi¹³⁴.

Osmanlı toprakları üzerinde yabancı okulların açılıp yaygınlaşmasında, bazı batılı devletlere verilen imtiyazlar ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisi büyük olmuştur. 1839 Tanzimat Fermân'ına kadar, azınlıklar yanında yabancı devletlerin eğitim-öğretim faaliyetlerini, bunların açacakları okulların sayı ve işleyişlerini

¹²⁷ MEM Arşivi İstatistikleri

¹²⁸ Yeşil, *age*, s. 55.

¹²⁹ MEM Arşivi İstatistikleri

¹³⁰ Ergin, *age*, C. 1-2. s. 725-734; Akyüz, *age*, s. 87-89. M. Hıdayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1990.

¹³¹ Akyüz, *age*, s. 87.

¹³² Vahapoğlu, *age*, s. 65.

¹³³ Ergin, *age*, s. 725

¹³⁴ Vahapoğlu, *age*, s. 67

belirten bir hukuki gücün bulunmayışı da yayılmayı hızlandırmıştır. Zamanla hukukî yapıdaki eksikliklerden yararlanan yabancı devlet ve teşkilâtlar ruhsatlarını almadan okullarını kolayca açmışlardır¹³⁵.

Tesis edilen bu okullar ilk etapta birkaç öğrenci ile misyonerlerin bulabildiği evlerde faaliyete geçmişler, bu sebeple kontrolleri çok zor olmuştur. Okulların finansmanında yabancı devletlerin ve teşkilâtlarının çok büyük bir miktarda katkıda buldukları görülmektedir. Fransa Hükümeti Osmanlı Ülkelerinde faaliyet gösteren teşkilâtlara yılda 1.200.000 frank, İtalya 1.000.000 frank civarında bir yardımda bulunmakta idi. Denetimi kurucu teşkilâtlar tarafından yapılan okullar, devlet denetiminden tamamen uzaktı. Bunun en önemli sebebi okulların kapitülasyonlardan faydalanan devletlerce açılmış olması veya onlar tarafından himaye ediliyor olmasıdır¹³⁶.

Yabancı okullar dini propaganda yapmalarının yanında, mensubu oldukları ülkelerin kültürünü ve ticarî nüfuzunu yerleştirmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir.

Uşak'ta gayri Müslimlere ait ilkokul seviyesinde, 1890'lı yıllarda 6 okul bulunmaktaydı. Bu okullardan 3 tanesi Rum Ortadokslara ait erkek, 2 tanesi de kız mektebi'ydi. 1 tanesi ise Ermeni Gregoryanlara ait mektepti. Rumlara ait 3 erkek okulunda 70, 2 kız okulunda 20 ve 1 Ermeni okulunda 30 olmak üzere toplam 120 gayri Müslim talebe öğrenim görmekteydi¹³⁷. Fransızlar, 1904 tarihinde Kemalöz Mahallesi'nde temel eğitim veren 3 yıllık bir mektep açmışlardı. Okulun öğrencilerinin çoğunluğunu Rum ve Ermeni çocukları oluşturuyor, Türk çocuklarının sayısı ise 8-10'u geçmiyordu. Mektepte dersler Fransızca yapılıyor, mezun olan öğrenciler ise Fransız şirketi tarafından yönetilen İzmir-Kasaba (Turgutlu) ve uzantısı olan Demiryolu İşletmesi'ne personel olarak alınıyordu¹³⁸. Mektep, Fransız misyoner teşkilatına bağlı üç papaz tarafından idare ediliyordu. Papazlar, okul işeri dışında yerli halkla hiçbir şekilde muhatap olmuyorlardı. Türklerden çekindikleri için gizli fikirlerini daha çok Rum ve Ermeni azınlık çocukları üzerinde işlemeye çalışıyorlardı. Mektebin bulunduğu saha çok geniş olup, bu alan içinde mektep binasının yanı sıra papazların oturduğu lojman vardı¹³⁹. 1906 tarihinde Uşak'ta 1 Rum ve 1 Ermeni mektebi bulunmaktaydı¹⁴⁰. 1912 yılında Osmanlı Devleti içerisinde mevcut yabancı okullar içinde Uşak'ta da bir okul bulunduğu tespit edilmiştir¹⁴¹.

¹³⁵ Yahya Akyuz, "Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *A U Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1970, s. 121-130

¹³⁶ Vahapoğlu, *age*, s. 76-79

¹³⁷ Cünet, *age*, s. 216.

¹³⁸ *MEM Tanıtma Rehberi*, s. 30.

¹³⁹ Tümer, *age*, s. 85.

¹⁴⁰ *HVS*, H.1324/M.1906-1907, s. 426.

¹⁴¹ Adnan Şişman, *XX Yüzyıl Başları Amerikan, Kültür ve Sosyal Muesseseleri*, Alem Basım-Yayın, Balıkesir, 1994, s. 74.

Uşak Kazası'nda ikamet eden İtalyan Papazlar, 1921 yılında bir İtalyan Mektebi açmak amacıyla harekete geçmişler, fakat okulda okutacak talebe bulamadıklarından dolayı bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır¹⁴².

Sonuç:

Uşak'ta XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde kaza merkezinde 25, köylerde 3 tane olmak üzere toplam 28 Mektep bulunmaktadır. XIX. Yüzyılın son çeyreği ve XX. Yüzyılın başlarında Mektep sayısı 50 ile 60 arasındadır.

Bu Mekteplerde verilen eğitim-öğretim ise Alfabe, Yazı, Okuma, Kur'an-ı Kerim ve Âmâl-i erbaa gibi derslere dayanmaktadır. Yani amaç çocuğa okuma-yazma ve dört işlemi öğretmektir.

Osmanlı Dönemine ait Uşak'taki mekteplerin tamamı günümüze kadar ulaşamamıştır. Bunun en önemli sebebi, mektep binâlarının kerpiçten ve tahtadan yapılmış olmasıdır.

Uşak'ta Sıbyan Mekteplerinin haricinde, 1869 Nizamnâmesinden sonra bir Rüşdiye Mektebi, 1914 yılında da bir İdâdî Mektebi açılmıştır. Bu Mekteplerin yanısıra gayri Müslim ve yabancılara ait 6 Mektep bulunmaktaydı. Bunlardan 5'i Rum Ortodokslara ait, 1 tanesi de Ermeni Gregoryanlara ait mekteplerdir.

¹⁴² Tümer, *age*, s. 86.